

Goede studenten van redelijke komaf

Oude herinneringen aan de raio-opleiding

Door Miek Smilde

De rechterlijke macht in Nederland moet herkenbaar zijn voor alle burgers van de Nederlandse samenleving, stelt de beoogd voorzitter van de Raad voor de rechtspraak Erik van den Emster, elders in dit magazine. Hij hoopt om die reden dat steeds meer juristen met een andere culturele of religieuze achtergrond voor de raio-opleiding kiezen. Dat verlangen naar meer diversiteit blijkt zo oud als de raio-opleiding zelf. Meer burgerij, en minder adel, daar ging het vijftig jaar geleden om. En om een gelijke verdeling van katholieke en protestantse posten. Vier raio's van de eerste uren delen enkele van hun herinneringen. Aan de excentrieke rechter die zijn geloof opzegde per deurwaardersexploot. Aan de jaarlijkse parketvergadering waarop de raio de wijn mocht schenken. En aan de eeuwige strijd tussen departement en arrondissement. 'Mijnheer, wat komt u hier doen?'

Rob Andre de la Porte (1932) herinnert het zich nog goed, die eerste ontmoeting met de rechterlijke macht. Het was 1957, en de kandidaat rechterlijk ambtenaar in opleiding was zojuist door de landelijke selectiecommissie doorverwezen naar de arrondissementsrechtbank van Almelo. Zittend tegenover de president van de rechtbank, de kantonrechter-oudste-in-rang en wat toen nog de officier van justitie, hoofd van het arrondissementsparket heette, moest Andre de la Porte uitleggen dat hij graag raio wilde worden. 'Het tweede gesprek op locatie was bedoeld om de rechterlijke macht gerust te stellen', vertelt de oud-president van de rechtbanken in Middelburg en Den Bosch. 'Het ministerie probeerde op deze manier te suggereren dat rechters zelf ook nog wat over rechters in opleiding hadden te zeggen. Maar toen ik daar eenmaal zat, wist niemand goed wat hij moest vragen, want ik was toch al geselecteerd?'

Minder adel, meer burgerij

Het voorval in Almelo tekent volgens Andre de la Porte het wantrouwen, de angst misschien, die de rechterlijke macht vijftig jaar geleden koesterde tegen het ministerie van Justitie. Dat had immers, in de persoon van mr. Mostert, het initiatief genomen tot een geheel nieuwe,

zesjarige opleiding voor jonge, talentvolle juristen die, ongeacht hun sociaal-maatschappelijke achtergrond, hun religieuze of politieke overtuiging of hun banktegoeden, magistratuur wilden worden: de raio-opleiding. De rechterlijke macht keek met argusogen naar deze ontwikkeling, herinnert Andre de la Porte zich. Tot 1957 was de werving van nieuw bloed namelijk in handen van de magistratuur zelf geweest. Toegang tot het bastion van de rechtspraak werd alleen verleend aan mensen die over de juiste connecties beschikten, en financieel niet onbemiddeld waren. Een kandidaat begon als “volontair” en kreeg pas na enige tijd een vast salaris. Dat betekende dat de zittende en staande magistratuur in Nederland tot ver na de Tweede Wereldoorlog uitsluitend was opgebouwd uit leden van de betere families, bij voorkeur met een dubbele achternaam. Van enig landelijk wervingsbeleid was geen sprake, waardoor kwaliteitsverschillen tussen de verschillende rechtbanken en parketten bestonden. Mostert, het toenmalige hoofd van de Hoofdafdeling Rechterlijke Organisatie, wilde daarin verandering brengen. Niet alleen vond hij dat sprake moest zijn van enige kwaliteitsborging, ook wilde hij dat de rechterlijke macht een zekere afspiegeling van de samenleving zou gaan vormen. Dat betekende vooral minder adel, en meer burgerij.

Kees van Steenderen (1930), oud-hoofdofficier van Amsterdam, herinnert zich dat de ideeën van Mostert niets minder dan een revolutie betekende. Dat een “gewone jongen” als hij tot de rechterlijke macht zou toetreden, was tot dan toe ondenkbaar. ‘Toen ik mijn doctoraal examen deed, vroeg professor Pitlo wat ik verder van plan was. Ik antwoordde in mijn onschuld dat ik dacht aan de rechterlijke macht. Pitlo keek mij aan alsof ik iets volkomen idioots zei. Hoe ik het in mijn hoofd haalde! Alleen wie van liberaal protestants-christelijke huize was, en het liefst geld had, maakte een kans. Dat waren de verhoudingen.’ Toch lukte het Van Steenderen tot de nieuwe opleiding door te dringen, mede dankzij een goede aanbeveling van zijn toenmalige hoogleraar strafrecht Hazewinkel-Suringa. Zij gaf hem een stapel enveloppen met daarop de adressen van de betere overheidsinstanties, en zei: “Doe hier uw voordeel mee”. Van Steenderen gokte op de rechterlijke macht, kwam door de landelijke selectie, en mocht acte de présence geven aan de flamboyante Haarlemse rechtbankpresident Van Tuyll van Serooskerken. ‘Een kleurrijke man. Hij schijnt zijn katholieke geloof op een gegeven moment per deurwaardersexploot te hebben opgezegd.’ De president vroeg aan de jonge Van Steenderen of hij als geboren Amsterdammer de hoofdstad niet zou missen als hij ergens anders zou worden geplaatst. ‘Nou, een beetje wel’, antwoordde Van Steenderen voorzichtig. Waarop Van Tuyll opgetogen reageerde: ‘Als u toch wat anders had gezegd!’ Goedgekeurd en wel mocht Van Steenderen vervolgens, als een van de allereerste rechterlijke ambtenaren in opleiding, op audiëntie komen bij de minister van Justitie. Toen bleek dat de “gewone jongen” in zijn donkerblauwe pak toch wat uit de toon viel: de meeste kandidaat-raio’s verschenen in jacquet.

Gij zijt er ene van den God

Zij die zich vanaf dat moment rechterlijk ambtenaar in opleiding mochten noemen, werden na hun benoeming “ter gemeenschappelijke beschikking van de president van de rechtbank, de kantonrechteroudste-in-rang en de officier, hoofd van het arrondissementsparket” gesteld. Dat betekende dat zij vier maanden op proef mochten komen. Andre de la Porte was de eerste die een arbeidscontract kreeg, en werd zo onbedoeld de allereerste raio. Wat hij geacht werd te doen, wist niemand. Van Steenderen werd op het parket in Amsterdam “een stoel en een tafel gewezen”, Andre de la Porte, die was geplaatst in Den Bosch, werd tussen de meisjes gezet die de verbalen inschreven, en mocht later aanschuiven als griffier bij president Tilman. ‘Dat was een man met een heel lange baard die hij over de tafel hing als hij de justitiabelen toesprak. Op een dag was er een gedaagde die Hermes heette, weet ik nog. Tilman boog zich

voorover en zei tegen de man: “Gij zijt er ene van den God!” Die man begreep er niets van. Zulke opmerkingen zouden nu ondenkbaar zijn.’

Andre de la Porte herinnert zich verder met name de echtscheidingscomparities waarin de rechter zich altijd vergewiste van het feit of mijnheer pastoor wel van de echtscheidingsaanvraag op de hoogte was. Zo niet, dan belde hij de advocaat en kreeg hij een reprimande. Het verhaal typeert de verhoudingen in het katholieke Brabant van een halve eeuw geleden, waar de rechterlijke en religieuze macht elkaar maar al te goed kende. ‘Het was ondenkbaar dat de president van de rechtbank in Den Bosch geen katholiek was’, vertelt Andre de la Porte. ‘En dat betekende meteen dat de hoofdofficier van justitie ter plaatste dus per definitie níet katholiek was.’ Zo was tot aan de Hoge Raad toe precies vastgelegd welke plaatsen voor katholieke rechters en officieren waren gereserveerd, en welke door protestanten en anderen mochten worden bezet. Diverser kon de rechterlijke macht op dat moment niet zijn.

Op elke slak zout

Na de proeftijd moesten de raio’s volgens de officiële regeling eerst twee jaar op de griffie werken, en vervolgens twee jaar op het parket. Daarna zou een buitenstage volgen. In de praktijk kwam daar niets van terecht. De tekorten op de parketten bleken namelijk zo nijpend dat de eerste lichten raio’s en masse werden ingezet voor het Openbaar Ministerie. ‘Sommige raio’s hebben zelfs nooit de griffie bereikt’, weet Van Steenderen. ‘Het parket hield de mensen gewoon vast. Ik heb er zelf ook ruim 2,5 jaar gezeten.’ Niet dat hij het erg vond. Want hoewel hij onder aan de ladder moest beginnen, leerde Van Steenderen wel het hele strafproces kennen. ‘Mijn hoofdofficier vond dat ik moest weten hoe het in elkaar stak, opdat niemand mij later voor de gek kon houden. Ik begon met het inschrijven van de processen-verbaal, later leerde de secretaris mij dagvaarden. Ik mocht als beginneling geen imprimé’s gebruiken, geen formulieren, maar moest alles zelf uitschrijven. Eén middag in de week nam de secretaris de tijd om een speciaal onderwerp uit te diepen, de jachtwet bijvoorbeeld.’ Elke dagvaarding werd nagekeken, totdat de productie zo goed werd bevonden dat de raio zittingen mocht doen bij het kantongerecht. Op die manier maakte Van Steenderen kennis met kantonrechter Raad die in de wandelgang – als tegenpool van zijn Hoge tegenhanger - “de Kleine Raad” werd genoemd. ‘Ik kon geen goed doen bij die man’, herinnert Van Steenderen zich. ‘Dan had ik een getuige niet goed opgeroepen, dan had ik niet goed gedagvaard, er was altijd wel wat. Raad legde op elke slak zout, en als er geen slak was, verzon hij een slak. Gek werd ik ervan. Maanden later zat ik met Raad in de bus, na een zitting in Hoofddorp, en complimenteerde hij mij met het verloop van de zitting. Ik wist niet wat ik hoorde! “Zo behandel ik nieuwelingen altijd”, vertelde de kantonrechter toen. “Als zij dan na drie maanden nog overeind staan, doen ze het goed”. Ik vond dat helemaal niet leuk, nee. Maar ik moet toegeven dat ik er veel door heb geleerd.’

Een baan, geen roeping

Het verhaal van de Kleine Raad laat zien hoe afhankelijk raio’s destijds waren van het toeval van hun plaatsing. Wie geluk had, werd degelijk opgeleid door een enkele betrokken secretaris, griffier, officier of rechter, wie pech had, moest zichzelf handhaven in de nog steeds sterk hiërarchisch georiënteerde rechterlijke macht. De verschillen tussen parketten, rechtbanken en kantongerechten waren enorm groot, zowel qua cultuur, als qua beleid, en van een enigszins gestructureerde opleiding voor alle jonge magistraten was geen sprake. Het onderlinge contact tussen de raio’s was gering, cursussen werden nauwelijks gegeven en waren bovendien niet verplicht. Andre de la Porte, die zijn griffiestage in Rotterdam liep, klaagde op een gegeven moment bij de griffier die de werkindeling regelde – ‘een rechter als mentor bestond toen nog niet’ - over het gebrek aan opleiding. Hij kreeg te horen dat hij zijn

mond moest houden. ‘Je had het maar te nemen zoals het kwam. Veel rechters hadden wel begrip voor een goede opleiding, maar structureel was niets geregeld.’ Gelukkig gloorde de buitenstage, waarin de wettelijke regeling uitdrukkelijk voorzag. Maar toen het eenmaal zover was, ried het ministerie hem een buitenstage af. ‘Men schreef dat een buitenstage nadelig voor mijn carrière zou kunnen zijn, omdat het ministerie overwoog deze stage af te schaffen. Sommige raio’s zouden daardoor eerder voor een benoeming tot rechter in aanmerking komen dan ik. Ik wilde echter de kans pakken nog een keer wat anders te doen, wat trouwens ook gelukt is. Het is voor raio’s van wezenlijk belang een tijd buiten de rechterlijke macht te werken. Een rechter moet begrip hebben voor wat mensen beweegt, en dat betekent dat hij wel wat werkervaring mag opdoen buiten de rechtbank of het parket. Van mij mag een raio ook wel wat ouder zijn als hij aan de opleiding begint. Weliswaar leert een raio vaktechnisch heel veel in die zes jaar, maar wie nooit wat anders ziet, mist toch vaak het gevoel voor mensen, en daar gaat het vooral om, volgens mij. Rechter zijn is trouwens ook gewoon een baan, het is geen roeping. Toen ik later in mijn carrière voorzitter van de raio-selectiecommissie was, lette ik daar ook altijd op. De sollicitant die zei dat hij rechter uit roeping wilde worden, moesten we maar niet hebben.’

Een kwestie van overleven

Hoewel de samenleving in de loop van de jaren zestig duidelijk aan verandering onderhevig was, bleek de raio-opleiding zoals Mostert die had uitgedacht, een opvallend rustig bezit. Weliswaar werd de viermaandelijke proeftijd in de loop van de tijd afgeschaft, en draaide de volgorde van de stages om, van een echte opleiding was nog lang geen sprake. Raio’s bleven aan het lot overgeleverd wat betreft hun plaatsing, en wat betreft hun opleiders. ‘Na anderhalf jaar parketstage werd mij gevraagd of ik wilde gaan zitten of staan’, herinnert Ton Herstel (1935) zich, later onder andere hoofdofficier in Utrecht en in 1963 begonnen als raio. ‘Ik had op dat moment nog geen misdrijf gezien!’ Ook Hans Blok (1938), die in 2002 afscheid nam als procureur-generaal en eveneens in 1963 aantrad, herinnert zich hoe hij als raio op het parket vooral zaken moest “prijzen”. ‘In het arrondissement Den Bosch waren wel vijf kantongerechten, en elk had een andere transactielijst die ik allemaal uit mijn hoofd kende; een kapot achterlicht in Den Bosch kostte bij wijze van spreken twee gulden en in Eindhoven twee gulden vijftig.’ Achteraf verbaast Blok zich erover dat hij nooit een vraag stelde over die verschillen, maar keurig de zaken afhandelde zoals het hem was uitgelegd. ‘Als raio nam je geen kritische houding aan over de werkwijze, of over de manier waarop mensen met elkaar omgingen. Je diende de stapels weg te werken, dat was dat. Het was een kwestie van overleven.’

Toch kijken zowel Blok als Herstel met veel plezier terug op hun raio-tijd. Beiden roemen bijvoorbeeld de manier waarop ze leerden dagvaarden. Blok vertelt hoe zijn vaste mentor Bruigom elke vrijdagmiddag systematisch de zaken doornam, of het bakje checkte waarin de jonge raio zijn uitgaande post verzamelde. ‘Die coaching was heel goed. Bruigom controleerde mijn brieven, bekeek hoe ik een tenlastelegging verwoordde, en was kritisch op elke zin. Daar leer je het vak van.’ Net zoals hij als raio gevoel voor verhoudingen leerde; op de jaarlijkse parketvergadering bij de hoofdofficier thuis mocht Blok als jongste bediende de wijn inschenken.

Samen de kroeg in

Pas in de loop van de jaren daarop kreeg de raio-opleiding meer vorm. In 1971 werd de Raad voor de raio-opleiding gevormd, waarvan Herstel secretaris werd. Een driemanschap onder leiding van de Zutphense rechtbankpresident Van Zeven vond in het Huize van de Kastele in Zutphen een geschikte residentie, waar de raio's voortaan intern cursussen konden volgen. Het opleidingsprogramma werd aangepast aan de moderne tijd, en er werd een keur van nieuwe docenten aangetrokken. Veel aandacht ging uit naar communicatie, de rol van de magistraat in de maatschappij en de omgang met justitiabelen.

De raio's zelf verzetten zich aanvankelijk tegen het verplichte karakter van de nieuwe cursussen. Elke vorm van verplichting rook immers naar autoriteit, en daarvan waren ook de raio's in de jaren zeventig minder gediend. In een enkel geval leidde de wens naar vrijheid en autonomie aan de ene, en het belang van een degelijke opleiding aan de andere kant tot ingewikkelde cursusconstructies. Dat gold bijvoorbeeld voor de sociale vaardigheidstrainingen van professor Van de Griend. Omdat het karakter van zijn trainingen zich niet met cursusedwang zou verdragen, mochten raio's kiezen: of vrijwillig de cursus van Van de Griend, of verplicht de cursus van een ander.

Herstel, die in 1977 decaan werd van de Stichting Studiecentrum Rechtspleging (SSR), vindt de residentiële opzet van de opleiding nog steeds een vondst. 'Samen de kroeg in is dé methode om te verbreederen en contacten op te bouwen.' Ook is hij tevreden over de manier waarop het opleidingsprogramma destijds werd geprofessionaliseerd. 'Het is tegenwoordig volstrekt normaal dat mensen permanent worden geschoold en bijgeschoold, maar destijds was een opleidingsmodel als dat van de raio's, met verplichte cursussen en regelmatige beoordelingen echt nieuw.' Desondanks ziet hij ook ontwikkelingen waarover hij minder is te spreken. 'Ik vind dat raio's tegenwoordig veel te snel worden opgezaaid met ingewikkelde zaken of als enkelvoudige kamer moeten optreden. Het voordeel daarvan is natuurlijk dat ze verantwoordelijkheid krijgen, maar het nadeel is dat ze het vak niet meer leren. Niemand kan meer dagvaarden.'

Kenmerken van hun tijd

De raio-opleiding heeft er de afgelopen vijftig jaar zeker toe bijgedragen dat de rechterlijke macht zich kon ontwikkelen van een "onwrikbaar" elitair bolwerk tot een professionele organisatie van juristen die midden in de maatschappij staat, oordelen de raio's van het eerste uur. Maar om van een revolutie te spreken, gaat te ver. 'Het type raio is eigenlijk niet zo heel erg veranderd al die jaren', zegt Blok, die halverwege de jaren tachtig enige tijd in de landelijke selectiecommissie zat. 'In de loop van de tijd zijn ze misschien iets minder gevoelig voor autoriteiten geworden, maar de meeste raio's waren toch altijd goede studenten van redelijke komaf.' Dat beeld wordt bevestigd door de twee enquêtes die professor Schuyt samen met anderen onder raio's hield, de eerste keer in 1975, en de tweede twintig jaar later. Uit die onderzoeken blijkt eigenlijk dat de rechterlijke ambtenaren in opleiding altijd nette jongens zijn gebleven, zij het dat het er steeds meer werden en dat het steeds meer meisjes werden. In 1975 waren er bijvoorbeeld in totaal 118 raio's van wie zeventig procent van het mannelijke geslacht. Twintig jaar later waren er 243 raio's van wie zeventig procent vrouw was. Opvallend is verder dat de raio's, ondanks het feit dat het type niet zo veranderde, wel altijd kenmerken van hun tijd hebben vertoond. Raio's die in de jaren zeventig aan hun opleiding begonnen waren bijvoorbeeld minder tevreden over hun opleiding, en meer sociaal-maatschappelijk bewogen dan de raio's die halverwege de jaren negentig begonnen. Zij waren zakelijker, en positiever ingesteld. De onderzoekers vatten die ontwikkeling treffend samen door te stellen: "Zoals de maatschappelijke gerichtheid in 1975 een soort inhaalmanoeuvre was van raio's ten opzichte van leeftijdsgenoten elders, zo kan thans de nieuwe zakelijkheid

ook gezien worden als aanpassing aan maatschappij en tijdgeest. Raio's zijn bijna niet meer te onderscheiden van hun hooggeschoolde leeftijdsgenoten met een andere baan.”

Zo werden de raio's de gewone mannen en vrouwen waarop Mostert vijftig jaar geleden had gehoopt. De katholieke en protestantse plaatsingen verdwenen, en er kwamen raadsheren zonder familiekapitaal. Gewone jongens werden hoofdofficier, en steeds meer vrouwen werden rechter. Nu, vijftig jaar later, klinken weer dezelfde ambities. Weer wordt gesproken over kwaliteit en herkenbaarheid, want de samenleving verandert en de rechterlijke macht moet mee. In dat proces van verandering en vernieuwing zal de raio-opleiding opnieuw een belangrijke rol kunnen spelen.